

the 1950-s there were some subjective views about the epos as the work about the life of bays-feudals. In order to clear up these statements there appeared the necessity to investigate all the national versions from the typological point of view [2:215].

A.K.Borovkov investigated these topics in his article "Issues of study of the epos of the Turkic-speaking peoples of Central Asia and Kazakhstan". He criticized the subjective nihilistic points of view about the epos "Alpamis" of such scholars as A.Abdunabiev, A.Stepanov. On the basis of the thorough analysis of images and plot motives he proved that the epos was the result of the historical-genetic and historical-cultural typological relations in the national versions [5:66-100].

Another outstanding scholar who investigated the typology of the epos "Alpamis" was V.M.Jirmunskiy. In the article "The genesis and historizm of the epos "Alpamis"" he analyzed all the national versions of the epos with "The book by Korkit ata" and came to the conclusion that the origin of the plot of all the national versions is connected with the "Song about Bamen-Bayrak" in "The book by Korkit ata" [6:26-61].

V.M.Jirmunskiy also made the comparative-typological investigation of the epos "Edige". He deals with this issue in the part "The epos about Edige" in his work devoted to the study of the Turkic heroic epos. In this work he compared and investigated Nogay, Bashkir, Tatar, Karakalpak, Kazakh and Uzbek variants of the epos and came to the conclusion that they all have the same origin. He tried to prove that all the national versions had the description of the same historical period, the same events: the fight between the khans of Golden Horde and Maveranakhir, the fight of Amir Timur and Edige against Tokhtamis with the purpose of building the Turkic state in the XIV-XV-th centuries.

The typological similarities and differences in the national versions of the eposes "Alpamis" and "Edige" were investigated by I.Sagitov [11:179-293] and K.Maksetov [8:237-248]. The typological peculiarities of these eposes were continued to be investigated seriously only in the 1990-s. The following works deserve attention: the manuscript "Kitabi dedem Korkit", some articles "The Karakalpak version of the epos "Alpamis"", "The peculiarities of the plot structure of the Kazakh and Tatar versions of the Karakalpak epos" by S.Bakhadirova [3:39-69] and the monograph "The genesis and genre peculiarities of the epos "Edige"" by K.Allamergenov devoted to the study of issues of typology of national versions [1:3-16, 39-69]. In the above-mentioned research works much attention is paid to the typology of traditional motives in the epos.

We can see the typological features of the Karakalpak epos in the eposes of other relative Turkic peoples. For example, the typology of traditional motives in the Karakalpak-Khorezm eposes and fairytales show the historical-genetic links of the epos of relative peoples.

There are traditional motives in the epic heritage of two peoples in the plot of the epos: the birth of a child in the family, bringing up of children, marriage and wedding ceremony. In both Karakalpak and Khorezm epos one of the main topics is the motive of childlessness.

V.Y. Propp emphasized this motive of childlessness as a peculiar epic element in epic folklore [10:107].

If we examine the content of the Karakalpak epos and other Turkic versions the motive of childlessness is expressed by different details: the belief to God asking to give a child, toxicos to something, the ancestors' help, the realization of some customs connected with totem, the birth of a child from something saint and strong, sunny rays, mother's pregnancy and other details.

The typology of traditional motives in the eposes shows the same ancient roots and relativeness of the Turkic peoples on the one hand, and the basis of the epos's plot- the description of real life, on the other hand.

The famous Kazakh folklorist A.Koniratbaev, taking into account the historical-genetic typological connections, emphasizes that "When we investigate the history of folklore, it's necessary to study comparatively the epos of the whole Central Asia, Altay and Eastern peoples" [7:88].

As for the issue of typologic similarities, we should take into consideration the folklore and literature of the people who don't have any genetic, relative connections. These typological peculiarities can appear in the result of differences in the language, blood and religion. They can also appear in the result of the same political-economical and cultural level of the West-East peoples, the cultural connections and influence. For example, there are many similar typological features in the Bulgarian, Vizantian and Turkic folklore. It may be explained by two reasons: the conquering policy of Turkey on the one hand, and the people's living not far from each other on the other hand [12:343].

The first scholar who investigated the principle of historical method and historical-typological features in the literary-artistic works, who used the principle of historical method in practice in Central Asia and Turkic folklore was Sh. Walikhanov. Having studied the actions and events in the epos in connection with the history of migratory countries, he came to the conclusion that the historical method was widely used in the eposes of the Turkic peoples at the period of Golden Horde and Nogay. As an example, he speaks about the fight between the khan of Golden Horde Tokhtamis and edige, the friendship between Amir Timur and Edige. To sum up the typology issues of Karakalpak epic folklore is uninvestigated.

To sum up, we can state that the study of typological peculiarities of the Karakalpak epos comparatively with the epos of the Turkic and other peoples remains one of the actual issues in folklore today.

Literature

1. Allamergenov K. Karakalpak national epos "Edige". -Nukus: "Bilim", 1995.
2. Baxadirova S., Akhmetov S. Concise Dictionary of folklore terms. -Nukus: "Bilim", 1994.
3. Baxadirova S. Thoughts and ideas about "Kitabi dedem Korkit", "Koblan", "Edige" and modern literature. -Nukus: «Karakalpakstan», 1992.
4. Berdibaev R. Epos is the wealth of the country. -Alma-Ata: "Rawan", 1995.
5. Issues of the epos's study of the CIC peoples. -Moscow: 1958.
6. About the epos "Alpamis". -Tashkent: 1959.
7. Koniratbaev A. Turkicology and epos. -Alma-Ata: "Glim", 1987.
8. Maksetov K. Karakalpak folklore. -Nukus: "Bilim", 1996.
9. Margulan E. Chokan and Manas. -Alma-Ata: "Jaziushi", 1972.
10. Propp V.Y. Morphology of a fairy-tale. -Moscow: 1969.
11. Sagitov I. The heroic epos of the Karakalpak people. -Nukus: «Karakalpakstan», 1986.
12. Khotamov N., Sarimsokov B. Russian-Uzbek dictionary in literature study. -Tashkent: "Ukituvchi", 1983.

РЕЗЮМЕ

Мақола қорақалпоқ эпослари андозаларини илмий қиёсий-типология тадқиқот қилиш мақсадларига бағишланган. Ҳар қил системадаги тилларда мулоқат қилувчи халқларнинг фольклорлик ижодини қиёсий таҳлил уларнинг халқ ижоди аъёнлари билан шуқур танишишга имконият яратди. Ҳар хил миллат вакиллари халқ ижодини қиёсий урганиш глобаллик эпосшунослик илмига буюк қисса бўлиб қисобланади. Мақолада Ғарб ва Шарқ мамлакатларининг машҳур фольклоршунослрининг илғор тажрибалари уз қуллонишини топан. Авторлар мақолада қиёслонувчи маданиятларнинг қорақалпоқ эпосчилиқ ижодидаги умумий ва мақсус узгачалиқларни ёрқин қурсатади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается вопросу научного сравнительно-типологического изучения каракалпакского эпоса. Сравнительный анализ фольклорных произведений народов, носителей разнотипных языков позволяет глубже познакомиться с примерами их народного творчества. Компаративное изучение фольклора разных народов является весомым вкладом в глобальное литературоведение. В статье использован передовой опыт виднейших литературоведов стран Востока и Запада. Автор статьи выявила общие и специфические особенности каракалпакского эпоса на основе сопоставления с эпосом других народов.

SUMMARY

The article deals with the issues of comparative-typological study of the Karakalpak epos. The comparative analysis of folklore of nations with different language systems let us get acquainted closer with the best works of folklore. The comparative study of folklore of different peoples is considered to be a great contribution to the development of global literary study. The author of the article distinguishes the common and specific peculiarities of the Karakalpak epos comparing it with the epos of other peoples and using the leading experience of prominent scholars of the East and West.

БАДИЙИЙ ОБРАЗ ТАЛҚИНИДАГИ ЎЗИГА ХОСЛИК

И.О.Дильманов – филология фанлари номзоди, доцент

Н.Абдиганиев, Г.Оралбаева - Рус тили ва адабиёти бўлими талабалари

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: "Қирк киз", эпос, қахрамон, ўзбек тили, персонаж, таржима, миллий адабиёт.

Ключевые слова: «Қырк кыз», эпос, герой, узбекский язык, персонаж, перевод, национальная литература.

Key words: «Kirik kiz», epos, characters, the Uzbek language, personage, translation, national literature.

Мустақиллик туркий халқлар ўртасида ижтимоий-иқтисодий ва маданий алоқаларнинг янада ривожланишига олиб

келди. Мазкур алоқаларнинг тарихий, ижтимоий-сиёсий, маънавий омилларини англашга интилиш тамойили авж олган

хозирги даврда қардош халқлар маданий меросини кенг миқёсда ўрганиш, тарғиб ва ташвиқ қилишга интилиш янада кучайди.

Шуниси қувонарлики, ушбу жараёнда таржимачилик ҳам алоҳида ўрин эгаллади. Чунки, у орқали миллий маданиятлар бир-бирларини бойитибгина қолмасдан, ҳаётнинг барча жаҳонларида, тилда, тафаккурда ўнинг таъсири яққол сезилиб туради. Айниқса, фольклор таржималари бугунги тараққиётимизда, демакки, маданият ва адабиёт тараққиётида катта ўрин ишғол этади.

Дарҳақиқат, фольклор таржималари ҳақида гап кетар экан, унинг энг йирик жанрларидан бири ҳисобланган достонлар-халқ оғзаки ижодининг ҳис – туйғуларга бой энг нафис намуналаридан эканлигини таъкидлаш жоиздир. Достонларда халқнинг рухий, маданий тараққиёт даражаси, ўзига хослиги, тилининг қудрати, истёдод ва иқтидори мужассам бўлади. Эпик йўсинда яратилган ушбу достонларда халқ удумлари ва урф-одатлари, тўй ва базмлар, турли маросимлар тасвирига кенг ўрин берилди. Инсонга хос энг теран ва нозик ички кечинмалар, инсоннинг орзу-армонлари, қувончли ва қайғули онлари, таҳликали даврдаги рухий тўлқинлари чуқур психологик таҳлил қилинади.

Халқ достонлари ҳақида сўз юритганда, албатта, ўзаро таъсир жараёнларини четлаб ўтиш мумкин эмас. Чунки халқ достонларининг бадиияти, сюжети, ғоявий мазмуни, композицияси, тили, жумладан, ономастикасида ҳам шу жараёнлар таъсири сезилиб туради.

«Қирқ қиз» қорақалпоқ миф, эртак ва ривоятлари, турмуш тарзи, урф-одати, минтақаси каби қатор ўзига хос хусусиятлари акс этган мустақил эпос бўлиб, у ўзбек, қозоқ ва туркман достончилигида жонли ижрода мавжуд бўлмаган. Бу эса «Қирқ қиз» достонини мазкур тилларга таржима қилиш эҳтиёжини юзага келтирган.

«Қирқ қиз» достони тўртқўллик бахши Қурбонбой Тожибоевдан Ш.Хўжаниёзов, С.Мавланов ва А.Бегимовлар томонидан 1939-1940 йилларда ёзиб олиниб, нашр қилинган. Асар нашр этилиши биланок тарихшунос, адабиётшунос ва фольклоршунос олимларнинг диққат марказида бўлиб келди. «Қирқ қиз»ни илк маротаба атрофлича таҳлил қилган олим Н.Давқараев эди. У достонни тўплаш ва нашр этишда ташаббус кўрсатди. Эпоснинг пайдо бўлиши, ғоявий мазмуни, образлари ҳақидаги энг муҳим ва зарур фикрларни илгари сурди. Қ.Айимбетов, И.Сағийтов, Қ.Мақсетов, С.Баҳодирова, Қ.Алламбергенов ва бошқа қорақалпоқ олимларининг асарларида ҳам «Қирқ қиз» достонининг қорақалпоқ эпослари орасидаги ўрни, яратилиш тарихи, ғоявий-бадиий мукамаллиги, халқчилиги ва бошқада масалаларига алоҳида эътибор қаратилганлигини қайд қилиш ўринлидир. Айниқса, фольклоршунос олим К.Мақсетовнинг Қорақалпоқ қаҳрамонлик эпоси «Қирқ қиз» (1962) ва «Қорақалпоқ қаҳрамонлик эпосининг поэтикаси» (1965) номли тадқиқотлари билан «Қирқ қиз» эпосини ўрганишнинг янги истиқболлари очилди.

Ҳозирги даврда қардош халқлар маданий меросини ўрганиш ва ўзлаштиришга интилиш янада кўчимоқда. Бинобарин, мазкур достон ўзбек, рус, туркман, қозоқ, қирғиз тилларига таржима қилинган. Чунонинг, XX асрнинг 40-50 йилларида «Қирқ қиз» эпосини атоқли ўзбек шоирлари Уйғун ва Миртемир ўзбек тилига, 1958 йилда туркман таржимон-олими Қ.Сеймуратов туркман тилига, 1970 йилда эса қозоқ шоирлари Х.Ергалиев, С.Мауленов ва А.Шалабаевлар қозоқ тилига таржима қилдилар. Шунингдек, истёдодли рус таржимонлари С.Сомова (1949 йилда) ва А.Тарковский (1965 йилда) томонидан рус тилига қилган таржималари адабий алоқалар тараққиётида улкан воқеа эди. Бугун ҳам бу таржималар ўз қадр-қимматини йўқотган эмас.

Албатта, «Қирқ қиз» достони бир асрнинг бадиий маҳсули эмас, балки бир неча асрлар мобайнида сақланиб келган ва шаклланган ҳамда шу даврдаги ташқи душманларга қарши курашларнинг қаҳрамоний руҳини ўзида акс эттирган бадиий полотнодир.

Достонда воқеалар бир-бири билан узвий боғлиқликда, услуби, образлар характери, бадиий тасвир воситалари катта маҳорат билан талкин этилган:

Адабиётлар

1. Саломов Ғ., Бобоев Т. Туркий тиллардан таржима қилиш проблемасига доир. // Таржима санъати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.
2. «Қирқ қиз». Қорақалпоқ халқ достони. – Тошкент: 1956.

Мақолада, «Қирқ қиз» эпосининг ўзбек тилига таржимаси мисолида, бадиий таржиманинг айим назарий ва амалий масалалари қўриб чиқилади. Жумладан, таржима жараёнида муҳим аҳамият касб этувчи, эпос бош қаҳрамони талқинидаги таржимон маҳорати баён қилинади. Эпоснинг ўзбек тилига таржимаси таҳлил қилинади ва умумлаштирилади.

В статье на материале переводов эпоса «Қирқ қиз» на узбекский язык, рассматриваются некоторые теоретические и практические вопросы художественного перевода. В частности, говорится о мастерстве переводчиков в интерпретации образов главных героев поэмы, которые имеют важное значение в переводе. Проводится анализ и обобщение перевода эпоса на узбекский язык.

The article deals with some theoretical and practical issues of literary translation on the material of the translation of the epos «Қирқ қиз» into the Uzbek language. The translator's skill in the interpretation of images of the main characters of the poem is important in translation. The author gives the analysis and generalization of the translation of the epos into Uzbek.

Тол хивичдай тўлганган,
Олтин каби товланган,
Қора қошли, қўнгир соч,
Жовдир кўзлари қийғоч,
Юпка лаби қаймоқдай,
Оғзи сулув уймоқдай,
Писта бурун, бодом қовоқ,
Гул жабини, оқ томоқ,
Инжу тишли, паридай,
Жаҳонга донғи кетган,
Эрка бўлиб бўй етган,
Олтин, гавҳар бошида,
Ўзи ўн тўрт ёшида,
Гулоимдай қиз бўлди,
Қўкдаги юлдуз бўлди.

«Қирқ қиз» эпоси мазмуни, сюжет ва композицияси томонидан бошқа достонлардан бирмунча фаркланади. Достон сюжети қадимги даврлардан танланган, ижтимоий мотивлар талқини мукамал. Бош қаҳрамонлар барча ниятлари, ҳатти-ҳаракатларини халқ билан бамаслаҳат амалга оширадilar. Душманларга қарши курашда Гулоим ёлғиз эмас. Ботир йигитлари Ўтбосган, Арслон ҳамда қирқ қизлари билан ҳамкорликда ҳаракат қилади. Халқ манфаатларини ташқи душмандан ҳимоя қилар экан, душманга қарши халқ билан бирга курашади.

Эпос бош қаҳрамонлари курашчан қизлардан (Гулоим, Сарвиноз, Олтиной ва бошқалар) иборат бўлиб, улар ботир йигитнинг сеvimли ёри, доно маслаҳатчиларигина эмас, балки ташқи душмандан халқини ҳимоя қилиб, зolim хонлар зулмидан озод қилишга бош-қош бўладилар. Она заминини ташқи душманлардан ҳимоя қилувчи мард курашчилар сифатида намоён бўладилар:

Ҳайбатидан ботирлар ҳам қурққандай,
Қули бўлиб, эшикда ўт ёққандай.
Разм солиб савлатига қарасанг,
Юзи унинг сўм олтиндан сукқандай.

Бу ҳолат нафақат Марказий Осиё халқлари эпосларида, балки жаҳон халқлари қаҳрамонлик эпосларида ҳам камдан кам учрайди. Мазкур эпос композицияси бўйича «Алломиш», «Қоблан», «Маспошо» сингари эпослардан фаркланади.

Гулоим-ғўзал, доно ва тadbиркор бўлиши баробарида курашувчи ботир қиз. Достонда бу хусусиятлар ишонарли тарзда ўйғун тасвирланган. Унинг қуч ҳам доноликда Суртайшадан устун қилиб тасвирланиши Арухан, Ойқўлпон сингари қорақалпоқларнинг қадимги уруғ бошлиқларини беихтиёр ёдга солади. Бошқачароқ айтганда, достонда қорақалпоқ поэзиясига хос хотин-қизлар ботирлигини қуйлаш аъанасига риоя қилинган.

Достон қаҳрамонлари халқ билан узлуксиз алоқада бўлиб, уни курашларга сафарбар этади, ғалабага руҳлантиради. Натижада босқинчи хонлар Суртайшо ва Нодир шoхнинг адабини бериб, ўз юртларидан ҳайдаб чиқарадилар. Достондан ўрин олган Гулоимнинг хоразмлик ботир Арслон билан ёнма-ён туриб курашиши, шу ҳудудда яшовчи қорақалпоқ, қозоқ, ўзбек, туркман миллатига мансуб кишилардан ҳукумат тузиб давлатни бошқаришни шуларнинг ихтиёрига топшириш лавҳаларида халқлар дўстлиги ғояси янада ёрқинроқ намоён бўлади.

«Қирқ қиз» достони композицияси жиҳатидан ҳам аъанавийлик доирасидан чиқмайди. Бу ҳол қуйидаги аъанавий мотивларда кўзга ташланади: курашда қаҳрамонлик кўрсатиши, яккама-якка жангда иштирок қилиши, барча ҳаракатларда ғолиб чиқиши ва севгили билан мурод мақсадига етиши ва хоказо.

Бадиий сўз қудратининг ёрқин намунаси ҳисобланган «Қирқ қиз» достони таржимонларнинг катта маҳорати ва улкан хизматлари тўғрисида қардош халқлар ёзма адабиётининг ҳам маҳсулига айланган. Шундай экан, «Қирқ қиз» эпосини таржима қилишда таъйинланган ижодий тажрибаларни илмий тадқиқ этиш ҳамда назарий умумлаштириш, туркий тиллардан галдаги таржималар ва таржимачилик амалиётини янада юксалтириш нуктаи назаридан ҳам ниҳоятда муҳимдир.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY